

Водночас необхідно наголосити на тій обставині, що оперативно-розшукова діяльність і кримінальний процес – це цілісні соціально-правові утворення, які мають свою індивідуальну внутрішню структуру [6]. Однак оперативно-розшукова діяльність залишається передумовою кримінального процесу, що виконує в останньому інформаційну функцію, та, з огляду на сприйняття Кримінальним процесуальним кодексом України негласних слідчих (розшукових) дій, стає його складовою в дослідженні злочинів [7].

Зазначені теоретичні положення щодо оперативного пошуку, а також аналіз відповідної сучасної практики оперативних підрозділів та чинного законодавства, дозволяють зробити висновок, що зазначену категорію можна розглядати не тільки як початкову форму ОРД, а ще і як елемент інформаційного забезпечення розслідування злочинів у його негласній чи гласній формах.

Література

1. Вандышев А.С. Методологические проблемы теории оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел [Текст] / А.С. Вандышев, Э.А. Дидоренко, Н.Н. Польской, В.Г. Самойлов // Труды КВШ МВД СССР. – Киев: Киевская высшая школа МВД СССР, 1976. – № 8. – С. 27-38.

2. Лекарь А.Г. Основы оперативно-розыскной деятельности [Текст] / А.Г. Лекарь – М.: ВШ МОП РСФСР, 1966. – С. 440.

3. Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел: Общая часть [Текст] / [под ред. В.М. Атажитова]. – М.: Акад. МВД СССР, 1990. – С. 174.

4. Нагиленко Б.Я. О понятии поисковой работы [Текст] / Б.Я. Нагиленко // Совершенствование деятельности органов внутренних дел по раскрытию и расследованию преступлений. – М.: Академия МВД СССР, 1982. – С. 27-35.

5. Подобный А.А. О единой концепции оперативной разработки и негласного расследования в условиях реформирования оперативно-розыскного и уголовного процессуального законодательства Украины / А.А. Подобный // Оперативник (сыщик). – 2013. – № 2(35). – С. 58-61.

6. Погорецкий М.А. Функциональное приращение оперативно-розыскной деятельности в криминальном процессе [Текст]: монография. – Х.: Арсис, ЛТД, 2007. – 576 с.

7. Подобный О.О. Кримінально-процесуальні основи оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ України / О.О. Подобний // Південноукраїнський правничий часопис. – 2010. – № 2. – С. 208-211.

Подобний О.О.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри криміналістики

Національного університету "Одеська юридична академія"

УДК343.102

ОСОБЛИВОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЗАХОДІВ ПРИМУСОВОГО МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ ЗА НОВИМ КПК УКРАЇНИ

Садчікова К. А.

Статтю присвячено розгляду питань особливостей кримінального провадження щодо застосування заходів примусового медичного характеру. У статті наведено аналіз чинного законодавства, яке регулює таке провадження. Розглянуто характеристики видів розладу психічної діяльності, які слід враховувати при проведенні досудового розслідування. Визначено основні риси, що характеризують розслідування правопорушень, вчинених особами, яких визнано неосудними. Внесено пропозиції про вдосконалення чинного законодавства.

Ключові слова: досудове розслідування, заходи примусового медичного характеру, неосудність.

Статья посвящена рассмотрению вопросов особенностей уголовного производства о применении мер принудительного медицинского характера. В статье проанализировано действующее законодательство, которое регулирует такое производство. Рассмотрена характеристика видов расстройства психической деятельности, которые следует учитывать при проведении досудебного расследования. Определены основные черты, характеризующие расследование правонарушений, совершенных лицами, признанными невменяемыми. Внесены предложения об усовершенствовании действующего законодательства.

Ключевые слова: досудебное расследование, меры принудительного медицинского характера, невменяемость.

© К.А. Садчікова, 2015

The article is devoted to consideration of questions of features of criminal proceedings on the application of measures of a coercive medical nature. The article summarizes the analysis of the current legislation, which regulates such proceedings. The characteristics of kinds of mental disorder, which should be taken into account during the pre-trial investigation are discussed. The basic features that characterize the investigation of offenses committed by the mentally incompetent persons are identified. Proposals to improve current legislation are introduced.

Keywords: pre-trial investigation, measures of a coercive medical nature, mentally incompetent

Попередження небезпечних дій психічно хворих, алкоголіків, наркоманів є серйозною соціальною проблемою, у вирішенні якої беруть участь психіатри, юристи, співробітники органів внутрішніх справ, прокуратури й суду. Щоб попередити ці небезпечні дії кримінальним і кримінальним процесуальним законодавством передбачено види та порядок застосування примусових заходів медичного характеру.

Суттєвий внесок у вирішення теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з провадженням у справах про застосування примусових заходів медичного характеру, зробили у своїх працях Ю.В. Баулін, С.М. Благодир, В.М. Бурдін, Ю.М. Грошевий, Н.І. Гуковська, П.М. Давидов, А.Я. Дубинський, М.О. Карпенко, В.Т. Маляренко, Д.Я. Мирський, В.В. Ніколюк, Г.М. Омеляненко, З.Д. Смітєнко, С.М. Стахівський та інші автори. На рівні

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук кримінально-правові проблеми осудності, обмеженої осудності та неосудності досліджували Т.М. Приходько (2001 р.), В.В. Лень (2003 р.), О.В. Зайцев (2006 р.). С.Л. Шаренко (2000 р.) здійснила дослідження кримінально-процесуальних проблем застосування примусових заходів медичного характеру. Однак новели кримінального процесуального законодавства вимагають теоретичного переосмислення наявної теоретичної бази, та розгляду особливостей кримінального провадження стосовно зазначеної категорії осіб.

По-перше, слід зазначити, що примусові заходи медичного характеру – це заходи державного примусу, що застосовуються судами до осіб, які вчинили суспільно-небезпечні діяння в стані неосудності або в стані осудності, але захворіли до винесення вироку чи під час відбування покарання на душевну хворобу, що позбавляє їх можливості усвідомлювати свої дії або керуватися ними. Ці заходи не є покаранням, не тягнуть судимості й не переслідують мети виправлення, а застосовуються для лікування та соціальної адаптації душевно хворих, запобігання вчиненню ними нових суспільно-небезпечних діянь, а також для охорони їх самих [3, 8].

Вони застосовуються незалежно від бажання хворого, його законних представників чи родичів, змінюються й припиняються лише судом [5, 32].

Законом передбачено такі примусові заходи медичного характеру:

- а) поміщення в психіатричну лікарню зі звичайним наглядом;
- б) поміщення в психіатричну лікарню з посиленням наглядом;
- в) поміщення в психіатричну лікарню із суворим наглядом [4].

Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) підставами застосування примусових заходів медичного характеру є:

1) наявність суспільно небезпечного діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність [2];

2) доведеність вчинення цього діяння даною особою. Відповідно до ч. 3 ст. 513 КПК, у разі встановлення обставин, які вказують, що суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення не було вчинено або вчинено іншою особою, а також якщо не доведено, що ця особа вчинила суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення, суд постановляє ухвалу про відмову в застосуванні примусових заходів медичного характеру та закриває кримінальне провадження;

3) встановлення того факту, що особа в момент вчинення суспільно небезпечного діяння була в стані неосудності, чи захворіла після цього психічною хворобою, яка виключає застосування кримінального покарання;

4) визнання цієї особи небезпечною для суспільства внаслідок її хворобливого стану і характеру вчиненого нею діяння [1].

Відсутність хоча б однієї з цих підстав не дає суду права застосовувати вказані заходи. КПК передбачає, що коли під час досудового розслідування будуть встановлені підстави для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, слідчий, прокурор виносить постанову про зміну порядку досудового розслідування й продовжує його згідно з правилами, встановленими Законом [1].

Основною передумовою провини правопорушника є

осудність, тобто здатність особи вірно розуміти сутність скоєної дії, усвідомлювати її наслідки для себе, оточуючих, суспільства загалом, а також можливість контролювати свої дії, керувати ними. З цих позицій особа в кожний момент повинна усвідомлювати, що саме вона робить, і як суб'єкт права повинна нести відповідальність за кожну свідомо вчинену дію, що тягне за собою юридично значимі наслідки. Це означає розуміння суб'єктом права дозволів і заборон, які є в законі, та пристосування до них своєї поведінки. Отже, щоби бути суб'єктом правопорушення – осудною, особа повинна мати фактичну можливість правильно оцінювати обстановку, в якій здійснюються юридичні дії, усвідомлювати їх сутність і розпоряджатися ними.

У разі вчинення особою кримінального правопорушення в стані неосудності, вона не є суб'єктом злочину, а її дії слід кваліфікувати як небезпечні дії психічно хворої особи. Наявність психічних розладів позбавляє людину можливості правильно розуміти й оцінювати свої вчинки, а також контролювати й направляти свою поведінку [6, 29-30].

Неосудність має місце при наявності двох критеріїв: медичного і юридичного.

Медичний (біологічний) критерій характеризується наявністю в особи одного з таких різновидів розладу психічної діяльності, як хронічна хвороба, тимчасовий розлад душевної діяльності, слабоумство та інший хворобливий стан:

а) хронічна душевна хвороба – це трудно виліковне психічне захворювання, що має тривалий характер і тенденцію до наростання хворобливих явищ: шизофренія, епілепсія, прогресуючий параліч та ін.;

б) тимчасовий розлад душевної діяльності – це психічне захворювання, яке характеризується раптовим початком, швидким розвитком, відносно нетривалим протіканням і звичайно закінчується повним одужанням особи: гострий алкогольний психоз, реактивний стан (хворобливий розлад внаслідок тяжкого душевного потрясіння), так звані виняткові стани (патологічне сп'яніння, патологічний ефект тощо);

в) слабоумство – це вроджений чи набутий у ранньому дитинстві або ж такий, що розвинувся внаслідок якого-небудь психічного захворювання, хворобливий стан психіки, який характеризується неповноцінністю розумової діяльності (ідіотія, імбецильність, дебільність);

г) інший хворобливий стан – це важкі форми психопатії, душевні розлади, викликані інфекційними захворюваннями, аномалії психіки в глухонімих та ін.

Юридичний (психологічний) критерій неосудності охоплює дві ознаки – інтелектуальну і вольову:

а) інтелектуальна – це нездатність особи усвідомлювати свої дії, коли вона не розуміє фактичної сторони своєї поведінки або не може усвідомлювати її суспільної небезпеки;

б) вольова – це нездатність керуватись своїми діями, передбаченими законом як суспільно небезпечні та кримінально карані.

Наприклад, при піроманії особа не може подолати непереборного хворобливого потягу до підпалів, хоча й розуміє суспільно небезпечний характер своєї поведінки.

Для наявності юридичного критерію неосудності достатньо однієї ознаки – інтелектуальної чи вольової [7, 364].

Новий КПК, на перший погляд, не містить вказівок на особливий порядок проведення досудового розсліду-

вання за фактом вчинення неосудною особою суспільно небезпечного діяння. Однак за змістом норм, відповідно до яких здійснюється кримінальне провадження, можливо виділити основні риси, притаманні розслідуванню у справах про суспільно небезпечні діяння осіб, визнаних неосудними:

1. Таке розслідування проводиться за загальними правилами без будь-яких винятків, до моменту встановлення факту патології психічного стану особи, яка вчинила суспільно небезпечні діяння.

У деяких випадках слідчому чи прокурору може бути відомо, що суспільно небезпечну дію, передбачену КК, вчинив душевнохворий. Наявність таких даних зобов'язує їх внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати провадження.

Психічний стан такої особи встановлюється психіатричною експертизою (ст. 242, 509 КПК). Відповідно до ст. 20 КК особа, яка в стані обмеженої осудності вчинила злочин, залишається його суб'єктом і підлягає кримінальній відповідальності. Йдеться лише про можливість пом'якшення покарання та застосування примусового заходу медичного характеру.

2. Має ряд особливостей предмет доказування. Так, окрім обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, передбачених ст. 91 КПК, відповідно до ст. 505 КПК, у разі необхідності додатково встановлюються:

а) час, місце, спосіб та інші обставини вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення;

б) вчинення цього суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення цією особою;

в) наявність у цієї особи розладу психічної діяльності в минулому, ступінь і характер розладу психічної діяльності чи психічної хвороби на час вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення чи на час досудового розслідування;

г) поведінка особи до вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення й після нього;

д) небезпечність особи внаслідок її психічного стану для самої себе та інших осіб, а також можливість спричинення іншої істотної шкоди такою особою;

ж) характер і розмір шкоди, завданої суспільно небезпечним діянням або кримінальним правопорушенням.

з) обставини, що підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення [1].

3. Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, передбачених КПК, здійснюється за наявності достатніх підстав вважати, що:

- особа вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене КПК, у стані неосудності;

- особа вчинила кримінальне правопорушення в стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку.

4. У разі наявності підстав, необхідних для здійснення кримінального провадження про застосування примусових заходів медичного характеру, слідчий, прокурор виносить постанову про зміну порядку досудового розслідування й продовжує його згідно з вимогами КПК [1].

5. Конституційне право громадян на кваліфіковану юридичну допомогу в кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру набуває першочергового значення тому, що йдеться про захист законних інтересів осіб, які самі такий захист здійснити неспроможні взагалі, або хоча б частково [8]. Тому відповідно до ч. 1 ст. 45 та п. 5 ч. 2 ст. 52 КПК участь захисника є обов'язковою, оскільки особа в силу свого психічного стану не може самостійно здійснити своє право на захист.

6. Характер розладу психічної діяльності чи психічного захворювання такої особи визначається відповідно до висновку судово-психіатричної експертизи (ст. 509 КПК). Слідчі та процесуальні дії за участю такої особи можуть бути проведені лише тоді, коли її психічний стан це дозволяє.

7. Відповідно до ст. 508 КПК до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, можуть бути застосовані судом запобіжні заходи: 1) передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї, з обов'язковим лікарським наглядом; 2) поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку. Запобіжні заходи застосовуються судом до особи з моменту встановлення факту розладу психічної діяльності чи психічної хвороби. З приводу цього слід зауважити, що зміст зазначеної статті дещо не відповідає ст. 176 КПК України, яка визначає перелік запобіжних заходів. Тому доцільно внести відповідні зміни до законодавства.

8. Стаття 509 КПК вимагає залучити експерта (експертів) для проведення психіатричної експертизи у разі, якщо під час кримінального провадження будуть встановлені обставини, які дають підстави вважати, що особа під час вчинення суспільно небезпечного діяння була в неосудному або обмежено осудному стані, або вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його вчинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними. Такими обставинами, зокрема, є:

1) наявність згідно з медичним документом в особи розладу психічної діяльності або психічного захворювання;

2) поведінка особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння або після нього була або є неадекватною (затьмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті тощо).

У разі необхідності здійснення тривалого спостереження та дослідження особи може бути проведена стаціонарна психіатрична експертиза, для чого така особа за ухвалою слідчого судді, за зверненням сторони кримінального провадження, направляється до відповідного медичного закладу на строк не більше двох місяців.

Стаціонарна психіатрична експертиза проводиться в психіатричних стаціонарах, де створюються психіа-

тричні експертні комісії, у складі не менш як із трьох лікарів-психіатрів: голови, члена комісії, доповідача, який проводить спостереження за досліджуваною особою [9, 86].

9. Стаття 511 КПК визначає, що досудове розслідування закінчується закриттям такого провадження або складенням клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру. Таке викладення зазначеної норми викликає дискусійні питання стосовно підстав закриття кримінального провадження, оскільки воно може бути закрито тільки на підставі п. 2 ст. 284 КПК (встановлена відсутність у діянні складу кримінального правопорушення).

Якщо слідчий складає клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру (ст. 292 КПК), то прокурор затверджує його й надсилає до суду. Прокурор може самостійно скласти клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру й надіслати його до суду в порядку, передбаченому ч. 2 ст. 292 КПК. Одночасно з переданням клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру до суду прокурор зобов'язаний під розписку надати копію такого клопотання й копію реєстру матеріалів досудового розслідування законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування цих заходів (ст. 293 КПК).

10. Досить дискусійними є положення ч. 3 ст. 503 КПК, відповідно до яких кримінально-правова оцінка суспільно небезпечного діяння, вчиненого в стані неосудності, повинна ґрунтуватися лише на відомостях, які характеризують суспільну небезпеку вчинених дій [10, 64]. При цьому не враховуються попередня судимість, факт вчинення раніше кримінального правопорушення, за який особу звільнено від відповідальності або покарання, факт застосування до неї примусових заходів медичного характеру. Дані положення суперечать вимогам ст. 509 КПК, оскільки слід установити наявність у особи розладу психічної діяльності або психічного захворювання. Вважаємо, що це протиріччя також має бути усунено в законодавчому порядку.

Зазначені особливості проведення досудового розслідування щодо осіб, які вчинили суспільно-небезпечні діяння в стані неосудності або в стані осудності, алео захворіли до винесення вироку чи під час відбування покарання, на душевну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керуватися ними, мають бути враховані.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блаживський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. - Х.: Право, 2012. - 768 с.
2. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. проф. М. І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. — 2-е вид., перероб. і допов. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — 480 с.
3. Жук І.В. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування у кримінальному праві України [Текст]: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Жук Ілона Василівна; Київський національний ун-т внутрішніх справ. - К., 2009. - 20 с.
4. Михеєнко М.М., Шибіко В.П., Дубинський А.Я. Нау-

ково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України / Під ред. В.Ф. Бойка, В.Г. Гончаренка. - К., 1999. - 624 с.

5. Дмитриев А.С., Клименко Т.В. Судебная психиатрия: Учебник / Под ред. проф. А.С. Дмитриева, проф. Т.В. Клименко. - М.: Юристъ, 1998. - 408 с.

6. Калугін В.Ю. Вирішення прогалин чинного законодавства щодо провадження в справах неосудних осіб. Матеріали науково-практичної конференції "Захист прав і свобод та законних інтересів особи на досудових стадіях кримінального судочинства" Херсон-Запоріжжя 29-30 квітня 2010 р. - С. 29-32.

7. Кримінальний процес України [Текст]: підручник / М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко. - Київ: Либідь, 1992. - 431 с.

8. Постанова Пленуму Верховного суду України у від 3 червня 2005 р. № 7 "Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування". - [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-05>.

9. Шаренко С.Л. Кримінально-процесуальні проблеми застосування примусових заходів медичного характеру: монографія / С.Л. Шаренко. - Харьков: Право, 2002. - 208 с.

10. Рыжаков А.П. Производство по применению принудительных мер медицинского характера: монография / А.П. Рыжаков. - М.: Информационно-издательский дом "Филинь", 1996. - 120 с.

Садчікова К.А.,

здобувач кафедри кримінального процесу

ОДУВС

Надійшла до редакції: 20.09.2015